

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΩΣ ΜΕΣΟΥ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΣΤΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Ἡ ἀνθρώπινη γλώσσα

Μιά ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες παραμέτρους τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἡ γλώσσα. Αὐτὴ ἡ πολυτιμότερη λειτουργία, συνιστᾷ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὴ σημαντικότερη δυνατότητα ἐκφράσεως τῶν σκέψεων του ἀλλὰ καὶ τῶν ἐρεθισμάτων, τὰ ὁποῖα δέχεται ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες. Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ «μυστηριώδεστερη» πτυχή τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐναργέστατα τονίζει ὁ Μ. Βασίλειος μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: *Τοῦ λόγου τὴν χρῆσιν δέδωκεν ἡμῖν ὁ κτίσας ἡμᾶς Θεός, ἵνα τὰς βουλὰς τῶν καρ-*

Τοῦ κ. **ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΦΙΛΙΑ**
Ἐπίκ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

*διῶν ἀλλήλοις ἀποκαλύπτωμεν, καὶ διὰ τὸ κοινω-
νεῖν τῆς φύσεως ἕκαστος τῷ πλησίον μετα-
διδῶμεν, ὥπερ ἔκ τινων ταμιείων, τῶν κρυπτῶν τῆς
καρδίας προφέροντες τὰ βουλευματα*¹. Τὴν ἴδια
διάσταση τῆς γλώσσας ἐπισημαίνει ὁ μεγάλος
σύγχρονος Ἑλληνας γλωσσολόγος καὶ πρύτανης
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθηγητὴς Γεώργιος
Μπαμπινιώτης ὅταν γράφει ὅτι, «νοήματα καὶ
ἐννοιες, αἰσθήματα καὶ συναισθήματα, ψυχοσύν-
θεση, νοοτροπία καὶ στάση ἀτόμων καὶ ομάδων
ἐναντι τοῦ κόσμου, μορφοποιοῦνται καὶ ἐκφράζον-
ται ἀπὸ τῆς γλώσσας τοῦ ἀνθρώπου»².

Ἡ ἀνθρώπινη γλώσσα προορίζεται γιὰ τὴν
ἐκφραση πραγματικοτήτων διαφόρων ἐπιπέδων,
ὅπως τοῦ τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν, τοῦ τῆς πολι-
τικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως
καθὼς καὶ τοῦ τῆς ποιήσεως. Ὅπως συνάγεται
ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ ἀποστολή της, ἡ γλώσσα ὀφείλει
νὰ ἐμπλουτίζεται διαρκῶς, δηλαδή νὰ διευρύνε-

ται, ὥστε «νὰ χωρέσει τὰ ἀχώρητα» (κατὰ τὴ δια-
τύπωση συγχρόνου λογοτέχνητος)³, ἂν καὶ οὐδέ-
ποτε θὰ μπορέσει νὰ ἐπιτύχει τελείως στὴν ἀπο-
στολή της, ὅπως διεκήρυξε πρὸ εἰκοσιεσσάρων,
ἤδη, αἰώνων ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς θεω-
ρήσεως τοῦ λόγου ὡς φυλακῆς (περιορισμοῦ) τῶν
νοουμένων. Θὰ πρέπει, ὅμως, νὰ διακρίνουμε
—ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ἐπίπεδα— τὴν ἐκφραση
τῆς θρησκευτικῆς πίστεως· ἐὰν δὲ ἐξειδικεύσουμε,
ἐντὸς τῆς πίστεως αὐτῆς, τὴν παρατήρησή μας ἐπὶ
τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς παραδόσεως, εὐκό-
λως θὰ ὀδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα τοῦ μακαρι-
στοῦ ἀρχιμανδρίτου Σωφρονίου Σαχάρωφ ὅτι, τὸ
ὕψηλότερο ἐπίπεδο εἶναι αὐτὸ τῆς γλώσσας τῆς
Θείας Ἀποκαλύψεως, τῆς προσευχῆς, τῆς θεολο-
γίας καὶ τῆς Θείας Λατρείας⁴.

2. Ἡ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας

Ἀπὸ τὴ γενέθλιο, ἤδη, ἡμέρα της, ἡ Ἐκκλησία
ἀποδέχεται τὴ γλωσσικὴ ἰδιαιτερότητα κάθε
ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ δεχθεῖ τὸ Βά-
πτισμα, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ
ἀπόστολοι, φωτισθέντες ὑπὸ τοῦ Παναγίου Πνεύ-
ματος κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ὁμίλη-
σαν στὰ συγκεντρωμένα πλήθη *τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ*⁵.
Αὐτὴ ἡ γλωσσικὴ ἰδιαιτερότητα πιστοποιεῖται ὅχι
μόνο στὸ κήρυγμα τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ἐκ-
κλησίας, ἀλλὰ καὶ στὴν πρὸς τὸ Θεὸ δοξολογία
τῶν Χριστιανῶν (προφανῶς ἐντὸς ἐνὸς παλαιο-
χριστιανικοῦ λατρευτικοῦ πλαισίου), ὅπως ἐπιση-
μαίνει ἡ γραφίδα τοῦ ἀποστόλου Παύλου (*πᾶσα
γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χρι-*
*στός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς*⁶). Ὁ ἴδιος «κανόνας

3. Κ. Χιωτέλλη, «Τὸ περὶ τὴν μετάφραση δῆλημα», Σύ-
ναξη 72 (1999), σ. 18.

4. Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι, Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου
Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1993, σ. 373.

5. Πρ. 2,6.

6. Φίλ. 2,11.

1. Εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ», 1, PG 31, 197C.

2. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητικὴ γλωσσολογία. Εἰσα-
γωγή στὴ σύγχρονον γλωσσολογία*, Ἀθήνα, 1986, σ. 34.

προσευχῆς» (lex orandi) φαίνεται ὅτι ἐπαναλαμβάνεται στήν περὶ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς μαρτυρία τοῦ Ὡριγένους: *Ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνες ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὔχε - ται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνεῖ Αὐτὸν ὡς δύναται καὶ ὁ πά - σης διαλέκτον Κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διαλέκτου εὐχομένων ἀκούει, ὡς μᾶς, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, φωνῆς τῆς κατὰ τὸ σημαίνονμενον ἀκούων, δηλου - μένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων*⁷.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὅμως, διαμορφώνεται ἡ συνείδηση ὅτι, ἡ γλώσσα αὐτῇ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας δὲν εἶναι «λόγος ἀνθρώπων», ἀλλὰ «λόγος Θεοῦ», ὁ ὁποῖος (ὅπως γράφει ὁ ἀπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς) *ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν* (ἐκδηλώνεται μὲ ἔργα σ' ἐσᾶς πὺν πιστεύετε / Α' Θεσ. 2, 13).

Τὸ γεγονός αὐτὸ συνιστᾷ ριζικὴ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου ἀπὸ τὸν βιβλικὸ λόγον, τὸν ὁποῖο ὁ ἀκροατὴς ἢ ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νὰ γνωρίσει ὡς ὑπαρξιακὸ γεγονός. Π' αὐτό, στήν κατανόηση τοῦ Θεοῦ λόγου προϋπόθεση δὲν εἶναι ἡ λογικὴ, ἀλλὰ ἡ πίστις, μὲ τὴν ὁποία ἀναγνωρίζεται «ἡ ἐνέργεια τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ» (Ἐφεσ. 3, 7). Ἡ πίστις, ὡς ἐρμηνευτικὸς ὅρος γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Θεοῦ λόγου, δὲν σχετίζεται μὲ τὴν διανοητικὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μὲ τὸ σύνολο τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν τοῦ αἰσθητηρίων. Ἡ ἀνθρώπινη γνώση, νόηση καὶ ἔκφραση καλοῦνται νὰ προσαρμοστοῦν στοὺς ὅρους τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ ὄχι ἀντίστροφα. Εἰδᾶλλως, ἡ νόηση θὰ λειτουργοῦσε ὡς κριτήριον τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ ἀπὸ αὐτὴ μόνον θὰ ἐξηρεῖτο ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψή της. Π' αὐτό, ὁ Μ. Βασίλειος σημειώνει ὅτι, *πίστις ἡγεῖσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων, πίστις καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις ἡ περὶ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἔλκουσα· πίστις καὶ οὐχ ἡ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' ἡ ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη*⁸.

Ἡ κατανόηση τοῦ Θεοῦ λόγου δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴν παρέμβαση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, διότι τὸ νόημα τοῦ Θεοῦ λόγου εἶναι

σαφὲς ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅπως τονίζει ὁ Μ. Ἀθανάσιος (*Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς τῶν ὅλων ἀλη - θείας γνῶσις οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώ - πων διδασκαλίας δεῖται, ὅσον ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει τὸ γνῶριμον*⁹). Ἡ κατανόηση τοῦ Θεοῦ λόγου, ἐπομένως, εἶναι ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐφόσον (κατὰ τὸν ἁγ. Ἰ. Χρυσόστομο) *ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, ἐπειδὴν εἰς διάνοιαν εἰσέλθῃ καὶ ἰδρυνθῇ, πάσης πηγῆς μᾶλλον ἀναβλύζει*¹⁰. Συνοψίζων τὴν πρὸ αὐτοῦ ἀγιοπνευματικὴ ἐμπειρία, ὁ ἁγ. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἐπισημαίνει ὅτι, ἡ εἴσοδος στὴ «διάνοια» (κατανόηση) τοῦ Θεοῦ λόγου εἶναι ἀποτέλεσμα φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ Ὅποιο παρέχει *σύμμετρον λόγον πρὸς τὴν τῶν νοουμένων σαφήνειαν*.

Εἶναι κοινὴ ἡ συνείδηση ὅλων τῶν πιστῶν ὅτι, οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως κατοχυρώθηκαν μὲ τὸν ἀνθρώπινο λόγο. Ἡ ἀλήθεια, ὅμως, τῆς πίστεως εὐρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴ λεκτικὴ διατύπωση, ὅπως ἐναργέστατα τονίζει ὁ ἁγ. Γρηγόριος Νύσσης¹¹. Π' αὐτό, ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ λόγου στήν Ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντοτε ποιμαντικὸ μέσο καὶ ὄχι δόγμα. Μὲ γνώμονα τὴν ἀλήθεια αὐτῇ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ λατρεία, ἡ παράδοση τῆς ἀνατολικῆς ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας ἀπέρριψε τὴν ἀποψη τῶν Τριγλωσσιτῶν περὶ «ἱερῶν γλωσσῶν» καὶ γνώρισε τὴν αὐθεντικότερη ἔκφρασή της στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ὁπαδῶν τῆς λατινικῆς γλώσσας ἐπέμειναν στήν ἀποκλειστικὴ χρῆση τῆς παλαιοσλαβικῆς ὡς λειτουργικῆς γλώσσας¹² κατὰ τόσο πειστικὸ τρόπο, ὥστε ἀνάγκασαν τὸν πάπα Ἀδριανὸ Β' νὰ ἀποδεχθῇ τὴ μετάφραση τῶν λειτουργικῶν κεμένων ἀπὸ τὴ λατινικὴ στὴν παλαιοσλαβικὴ γλώσσα¹³.

9. Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, 1, ΒΕΠΕΣ, 30 (1962), σ. 31 (6-8).

10. Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, Ὁμλ. ΝΑ', 1, ΕΠΕ 37 (1978), σ. 430 (2-4).

11. Αὕτη γὰρ ἡ τῶν ρημάτων δύναμις, δι' ὧν φωνάσ τινες ἐν συλλαβαῖς ἐκφωνουμένας μανθάνομεν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπίνοιαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναβάσεως δι' ὑψηλῆς πολιτείας κατορθωμένην (Εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν, Λόγος Β', ΒΕΠΕΣ 66 (1987), σ. 337 (15-18).

12. Βλ. περισσότερα ἐν Β. Φειδᾷ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμ. II, Ἀθήναι, 1977, σ. 107.

13. Πρβλ. Ε. Θεοδώρου, Μαθήματα Λειτουργικῆς, τόμ. Α', Ἀθήναι 1975, σ. 348.

7. Κατὰ Κέλσον, Η', 37, PG 11, 1573.

8. Ὁμιλία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, 115, PG 30, 194B.

3. Ἡ γλώσσα τῆς λατρείας

Ἡ ὀρθόδοξη ἀνατολή εἶχε καὶ ἔχει μεγάλη ποι-
κιλία λειτουργικῶν γλωσσῶν¹⁴. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ
εἶναι σύμφωνο μὲ τὴν οἰκουμενικότητα τῆς Ὁρθο-
δοξίας, ἡ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται
«μὲ ὁποιαδήποτε φωνὴ καὶ διάλεκτο»¹⁵. Ὅπως
εὐστοχα τονίζει ὁ ἀείμνηστος Κ. Καλλίνικος, ἡ τέ-
λεση τῆς Θείας λατρείας στὴ μητρικὴ γλώσσα τοῦ
κάθε λαοῦ «τυγχάνει λογικὴ συνέπεια τοῦ πανεκ-
κλησιαστικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνατολικῶν
ἱεουργιῶν»¹⁶. Ἄς προσεγγίσουμε, ὅμως, εἰδικότε-
ρα τὴ λειτουργικὴ γλώσσα τῆς ἐλληνόφωνης
ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία (γλώσσα) εἶναι ἡ
ἰσχύουσα στὴ λατρεία μας κατὰ τὴ μακραίωνη
παράδοση τοῦ βυζαντινοῦ λειτουργικοῦ τύπου
ἕως τὴν ἐποχὴ μας.

Πρόκειται περὶ τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία φέρει
ἐξαιρετικὴ ἰδιαιτερότητα. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς
λειτουργικῆς γλώσσας στὴν παράδοση τῆς ἐλλη-
νόφωνης Ὁρθοδοξίας προέρχεται ἀπὸ μία κεφα-
λαιώδη ἀλήθεια: ὅτι τόσοι οἱ συγγραφεῖς τῶν
εὐχῶν, ὅσοι καὶ οἱ ποιητὲς τῶν ὕμνων, δὲν χρησι-
μοποίησαν ἀπλῶς τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους. Οἱ
γλωσσικὲς τους διατυπώσεις προέρχονταν ἀπὸ
τὴν ἁγιοπνευματικὴ τους ἐμπειρία, ἡ δὲ γλώσσα
τους ὑπῆρξε ἡ συμπύκνωση τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς,
ἓνα «δοχεῖο» (οὕτως εἰπεῖν) τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ
πνεύματος. Γι' αὐτὸ (ἂς τονιστεῖ ἐξ ἀρχῆς) οὔτε ὁ
ἀνθρώπινος νοῦς μπορεῖ νὰ συλλάβει ὅλα τὰ
πνευματικὰ νοήματα ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὴ λει-
τουργικὴ γλώσσα, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἀνθρώπινος
λόγος μπορεῖ νὰ ἐπεξηγήσει τὸ βάθος τῶν εὐχῶν
καὶ τῶν ὕμνων. Ἰσχύει, ἐν προκειμένῳ, τὸ τοῦ Μ.
Βασιλείου: *ὁ μὲν νοῦς τῶν πραγμάτων ἐλάττων, ὁ
δὲ λόγος τῶν νοουμένων καταδεέστερος*¹⁷.

14. Βλ. περισσότερα ἐν Π. Τρεμπέλα, *Λειτουργικοὶ τύ-
ποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς (Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν
τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας)*, Ἀθῆναι, Ἀποστολικὴ Διακο-
νία, 1961, σσ. 1-4.

15. Πρβλ. Β. Μουστάκη, «Γλῶσσα, λειτουργικὴ», ἐν
ΘΗΕ 4, 573.

16. Πρβλ. Κ. Καλλνίκου, *Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ
τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθῆναι, Γρηγόρης, 1969³.

17. *Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν*, 1, ΒΕΠΕΣ 54
(1976), σ. 226 (26-27).

Ἡ λειτουργικὴ γλώσσα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλη-
σιαστικῆς παραδόσεως δὲν εἶναι ἀπλῶς μίᾳ ἱερῇ
γλώσσᾳ¹⁸, μὲ τὴν ἔννοια τῆς γλώσσας-συμβόλου, ἡ
ὁποία ἐνεργεῖ (στὸν εὐρύτερο θρησκευτικὸ χωρὸ)
ὡς μαγικὴ-μυστικοπαθὴς δύναμις καὶ ἡ ὁποία
ἰσχυροποιεῖται ἀπὸ τὸ ἀκατάλυπτό της. Ἡ ἱερότη-
τά της ἐδράζεται στὴν ἀλήθεια, τὴν ὁποία διετύ-
πωσε ὁ ἀείμνηστος π. Γερβάσιος Παρασκευόπου-
λος, ὅταν ἔγραφε (περὶ τῆς λειτουργικῆς γλώσ-
σας) ὅτι πρόκειται γιὰ «λέξεις ἡγιασμένas ἐπὶ
αἰῶνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐπαναλαμβάνεται ἀπεί-
ρως τὸ μεγαλύτερο τῶν θαυμάτων»¹⁹. Πρόκειται
γιὰ «ἔπος ἱεροπρεπές, τὸ ὁποῖο καθιέρωσε ὁ χρό-
νος» (γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε τοὺς λόγους τοῦ μα-
καριστοῦ Μητροπολίτου Κοζάνης Διονυσίου²⁰).
Ὡς γλώσσα θεολογίας καὶ ποιήσεως, ἡ γλώσσα
τῆς λατρείας ἀπηχεῖ τὴν ἀνωτερότητα ἔναντι
ἄλλων μορφῶν λόγου, ὅπως μὲ γλαφυρότητα το-
νίζει ὁ μέγας Κ. Παλαμᾶς μὲ τοὺς ἀκόλουθους
στίχους: *Οὔτε ὁ οἰστρήλατος τοῦ Αἰσχύλου μὲ δο-
νεῖ παλμὸς / τῶν θεῶν οὔτε ἡ γαλήνη, ποὺ τὴν
ἔπλασε ὁ Φειδίας / ὅσο ἐσὺ μὲ συνεπαίρνεις ὁ λει-
τουργικὸς ψαλμὸς / τὸ ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*.

4. Ἡ λειτουργικὴ γλώσσα σὲ σχέση μὲ τὴν νεοελ- ληνικὴ

Καλούμαστε, ὅμως, νὰ μελετήσουμε ἓνα θέμα
εὐαίσθητο καὶ σύνθετο: τὴ σχέση τοῦ γλωσσικοῦ
λειτουργικοῦ ιδιώματος μὲ τὴ νεοελληνικὴ καθο-
μιλουμένη, τὴ γλώσσα, δηλαδή, τὴν ὁποία μιλάει ὁ
λαὸς τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας.

Στὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων διαδρομὴ της, ἡ
ἐλληνικὴ γλώσσα ἐγνώρισε διαδοχικὲς μορφές
ἐξελίξεως [ὁμηρικὴ, κλασικὴ (ἄττικὴ), κοινὴ ἐλλη-
νιστικὴ, μεσαιωνικὴ (βυζαντινὴ), δημοτικὴ νεοελ-
ληνικὴ]. Ἡ γλώσσα τῆς λατρείας ἀποτελεῖ γλωσ-
σικὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖο κυμαίνεται μεταξὺ τῆς
κοινῆς ἐλληνιστικῆς καὶ μεσαιωνικῆς-βυζαν-

18. Πρβλ. Γ. Χώρα, «Ἡ γλῶσσα τῆς Θείας Λατρείας»,
ἐν *Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων* (Ἐτήσιο Λεύκωμα Πολιτι-
σμοῦ), Ἀθῆνα 1998, σ. 2.

19. *Ερμηνευτικὴ ἐπιστάσις εἰς τὴν Θεϊάν Λειτουργίαν*,
Πάτρα, 1958, σσ. 214-215.

20. Πρβλ. *Ἡ Θεία Λειτουργία*, Ἀθῆναι, 1986, σ. 140.

τινῆς²¹. Ὡς γλωσσικὸ ἰδιῶμα, ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα εἶναι φυσικὸ νὰ παρουσιάζει κάποιες διαφορὲς ἀπὸ τὴν κοινὴ γλῶσσα, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ κυμανθοῦν ἀπὸ ἀπλὲς ἕως σημαντικὲς²².

Θὰ πρέπει νὰ ἐκθέσουμε μιὰ διαπίστωση γλωσσολογικῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιὰ τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῆς λειτουργικῆς γλώσσας μὲ τὴν καθομιλουμένη νεοελληνική: ὅτι οἱ βασικὲς γλωσσικὲς διαφοροποιήσεις τοῦ λειτουργικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος συνίστανται στὶς καταλήξεις, τὶς αὐξήσεις τῶν παρωχημένων χρόνων, τὴ συναίρεση καὶ συνεκφορὰ τῶν λέξεων, τὴ χρῆση τῶν ρηματικῶν τύπων τοῦ ἀπαρεμφάτου καὶ τῆς μετοχῆς καθὼς καὶ τὴ διαφορετικὴ σύνταξη τῶν προτάσεων (δηλαδή τὴ διαφοροποίηση στὴ θέση τῶν λέξεων ἐντὸς μιᾶς προτάσεως). Τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο συνήθως ὑφίσταται ὅταν μελετοῦμε διαφορετικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα, εἶναι οἱ δυσνόητες ἢ παντελῶς ἀκατανόητες λέξεις.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι, στὴ καθομιλουμένη νεοελληνικὴ ἔχουν ἐπιβιώσει ἀρκετὲς λέξεις τοῦ λειτουργικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος (ὅπως οἱ λέξεις «ἄνθρωπος, ἀλήθεια, φύσις, οὐσία, ὑπόστασις, καρδιά, ψυχὴ, νοῦς, ἔννοια, πρόσωπον, γέννησις, πνεῦμα, ἐκπόρευσις, ὁμοούσιος, δημιουργός, φῶς, φωτισμός, πατήρ, υἱός, εἰκὼν, λόγος, κοινωνία, μυστήριον, ἀπόστολος, εὐχαριστία, σωτήρ, κύριος, ἀνάστασις»). Ἐννοεῖται ὅτι, οἱ λέξεις αὐτὲς εἶναι κατανοητὲς σ' ἓνα ἐπιφανειακὸ γλωσσικὸ ἐπίπεδο καὶ ὅτι γιὰ τὴν πλήρη κατανόησίν τους ἀπαιτεῖται κάποια θεολογικὴ ἐπεξήγηση (καὶ ὅχι ἡ ἀπλὴ ἀκουστικὴ ἔξοικείωση). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διαπίστωση τοῦ μεγάλου Νεοέλληνα γλωσσολόγου Γ. Χατζηδάκη, ὁ ὁποῖος ἐπεσήμαινε –στὶς ἀρχὲς τοῦ Κ' αἰῶνα– ὅτι ἀπὸ τὶς 4.900 περίπου λέξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης σχεδὸν οἱ μισὲς (2.280) ἔχρησι-

μοποιοῦντο «ἐν τῇ κοινῇ λαλιᾷ», ἀπὸ δὲ τὶς ὑπολοίπες οἱ 2.200 ἦσαν κατανοητὲς ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ μόνο οἱ 400 ἦσαν παντελῶς ἄγνωστες²³. Περιττὸν εἶναι, βεβαίως, νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὰ συμπεράσματα αὐτὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὰ σύγχρονα γλωσσικὰ δεδομένα τῶν Νεοελλήνων (ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ θέματος θὰ ἐπανέλθουμε).

Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα κάθε λογοτεχνικὸ εἶδος εἶχε τὴ δική του παραδοσιακὴ γλῶσσα²⁴. Ὡς ἰδιαίτερο, ἐπομένως, γλωσσικὸ ἰδιῶμα, ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα ἀνήκει στὴ σύγχρονη μορφή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας²⁵, ἀποτελώντας μιὰ γλωσσικὴ μορφή δεμένη μὲ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν, τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Γένους. Ὅπως γράφει ὁ Ἀ. Παπαδιαμάντης, ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα εἶναι «ζωντανὴ εἰς τὴν ἀκοὴν τουλάχιστον»²⁶. Εἶναι, ὅμως, αὐτὸ ἀρκετὸ γιὰ νὰ διασφαλίσουμε τὸ ζητούμενο τῆς σημερινῆς μας ἀναζητήσεως, δηλαδή τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας;

5. Τὸ θέμα τῆς Α' Κορ. 14, 13-17

Εἶναι ἀδύνατο νὰ προσεγγίσουμε τὸ ἐν λόγω ἐρώτημα χωρὶς νὰ διέλθουμε ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τοῦ ἀπ. Παύλου (Α' Κορ.) στὴ σωστὴ ἐκδήλωση τῶν χαρισμάτων κατὰ τὴ λατρεία καί, κυρίως, στὴν ἀναφορὰ τοῦ ἀποστόλου στὸ θέμα κατανόησης τῆς προφητείας: *Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσση προσευνέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσση, τὸ πνεῦμα μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Τί οὖν ἐστι; Προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ· ἐπεὶ ἐὰν εὐλογῆσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου*

23. Πρβλ. «Περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 5 (1908-09), σσ. 47-151.

24. Πρβλ. Α. Chantraine, *Ἱστορικὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας* (μετάφρ. Ν. Ἀγκαβανάκης), Ἀθήνα, Καρδαμίτσας, 1990, σ. 33.

25. Βλ. Π. Α. Σινόπουλου, *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἡ Θεία Λειτουργία* (μετάφραση-σχόλια), Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1997, σ. 110.

26. «Ἡ Μουσικὴ καὶ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια», *Ἄπαντα*, τόμ. 5, Ἀθήνα, Δόμος, 1988, σ. 234.

21. Περισσότερα περὶ τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν ἰδιωμάτων, βλ. ἐν Α. Debrunner-A. Scherer, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, τόμ. Β' (μετάφραση Χ. Συμεωνίδη), Θεσσαλονίκη, 1983, σσ. 87-124).

22. Πρβλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*, τόμ. Α' (Ἱστορικὴ εἰσαγωγή), Ἀθήνα, 1938, σσ. 62, 68-69.

*πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε. Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται*²⁷.

Ἄς προτάξουμε τὴν ἐπισήμανση ὅτι, ἐν προκειμένῳ, ὁ ἀπ. Παῦλος δὲν ἀναφέρεται στὴν κατανόηση ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς λειτουργικῆς προσευχῆς, ἀλλὰ στὴν κατανόηση τῆς προφητείας. Ἡ μαρτυρία αὐτή, ὅμως, ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας ἐφόσον ὁ λόγος τῆς προφητείας διατυπώνεται στὰ πλαίσια τῆς λατρείας τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναφέρεται στὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ (σ' αὐτὸ τὸ «ἀμὴν», ὡς ἀπάντηση στὴν προσευχὴ τοῦ ἔχοντος τὸ προφητικὸ χάρισμα). Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν Παύλειο αὐτὴ προτροπὴ εἶναι ὅτι ἡ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν ἐπιτελεῖται διὰ τῆς κατανόησης καὶ οἰκειοποίησεως τοῦ προφορικοῦ λόγου²⁸. Καὶ εἶναι ἀποκαλυπτικὸς ὁ σχολιασμὸς τῆς ἐν λόγῳ προτροπῆς ἀπὸ τὸν ἁγ. Ἰ. Χρυσόστομο: *Τίθει τοίνυν τὴν μὲν φωνὴν ὡς ὑποκειμένον, τὴν δὲ σαφήνειαν ὡς εἶδος, οὗ μὴ παρόντος οὐδὲν ὄφελος τοῦ ὑποκειμένου... Ἵνα καὶ ἡ γλῶσσα φθέγγηται καὶ ὁ νοῦς μὴ ἀγνοεῖ τὰ λεγόμενα*²⁹.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς συνεπάγονται τὴν ὑποχρέωσή μας νὰ θέσουμε τὸ θέμα κατανόησης τῆς λειτουργικῆς γλώσσας, συναισθανόμενοι τὴ σημασία τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ συστοιχοῦμενοι μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Μ. Βασιλείου: *Ὁμοίωσις δὲ (Θεοῦ), οὐκ ἄνευ γνώσεως· ἡ δὲ γνώσις ἐκ διδαγμάτων. Λόγος δέ, διδασκαλίας ἀρχὴ· λόγος δὲ μέρη, συλλαβαὶ καὶ λέξεις. Ὡστε οὐκ ἔξω σκοποῦ γέγονε τῶν συλλαβῶν ἡ ἐξέτασις*³⁰. Γνωρίζουμε ὅτι, ἡ Ἐκκλησία φανερώνεται ὡς κοινωνία τῶν μελῶν τῆς μετὰ τὸ Χριστὸ καὶ μεταξύ τους³¹ καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ κοινωνία πραγματοποιεῖται μέσῳ τῆς Θείας Λειτουργίας³². Γνωρίζουμε ὅτι, ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς

Εὐχαριστιακῆς συνάξεως προσδιορίζεται ἡ δομὴ καὶ ἡ γλῶσσα τῆς Θείας Λειτουργίας, δηλαδὴ ἡ σύνταξη τῶν εὐχῶν (πλὴν ἐκείνης τοῦ Χερουβικοῦ) σὲ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο καθὼς καὶ ὁ διαλογικὸς χαρακτήρας κάποιων τμημάτων τῆς Λειτουργίας. Ἡ κατὰ τὸν 2ο αἰῶνα μαρτυρία τοῦ ἁγ. Ἰουστίνου, φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος, περὶ «ἐπεφημίας» τῶν εὐχῶν τοῦ ἱερέως –κατὰ τὴ Θεία Λειτουργία– ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ «Ἀμὴν»³³, διαπερνᾷ τοὺς αἰῶνες ὡς ἀπόηχος τῆς μεγάλης ἀλήθειας ὅτι ὑπῆρχε, κάποτε, στὴ χριστιανικὴ Ἐκκλησία μιὰ καθολικὴ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ, ἡ ἀπώλεια τῆς ὁποίας δὲν ἐπιτρέπει ἐφησυχασμούς.

Ἐκθέσαμε, ἤδη, τὶς βασικότερες θεολογικὲς παραμέτρους τῆς λειτουργικῆς γλώσσας καὶ ἐπεσημάνσαμε τὰ γλωσσολογικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προϋποτίθενται ὡς γνώσεις ὥστε νὰ προσεγγίσουμε κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὸ θέμα τοῦ ἐὰν καὶ ἕως ποίου βαθμοῦ ὁ ὀρθόδοξος λαὸς τῆς συγχρόνου Ἑλλάδας κατανοεῖ τὴ γλῶσσα τῆς λατρείας· ἓνα θέμα κεφαλαιῶδες γιὰ τὸ μεγάλο ζήτημένο: τὴν ἐνεργότερη συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴ Θεία Λατρεία.

6. Πρὸς μιὰ οὐσιαστικότερη κατανόηση τῆς λειτουργικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸ λαό: τὸ θέμα τῆς μεταφράσεως / μεταγλωττίσεως τῶν λειτουργικῶν κειμένων

Εἶναι εὐρέως γνωστὸ ὅτι, ἔχουν διατυπωθεῖ ποικίλες καὶ, πολλάκις, ἀντικρουόμενες μεταξύ τους ἀπόψεις περὶ τοῦ θέματος τῆς κατανόησης ἢ μὴ ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς λειτουργικῆς γλώσσας, καθὼς καὶ περὶ τοῦ θέματος τοῦ τί δέον γενέσθαι στὴν περίπτωσι ποὺ ἡ κατανόηση αὐτὴ εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο περιορισμένη. Θὰ πρέπει, ὅμως, εἰσαγωγικῶς νὰ συμφωνήσουμε ὅλοι ὅτι, ἡ γλωσσικὴ παιδεία τοῦ Νεοέλληνα (ἰδιαίτερος, δέ, τῆς γενιᾶς μετὰ τὸ 1980) εἶναι ἐπιεικῶς πτωχὴ, σὲ σχέση μὲ προηγούμενες ἐποχὲς ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἡ ἀνυπαρξία οὐσιαστικῆς κλασικῆς παιδείας στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, ἡ διάβρωση τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθητη-

27. Α' Κορ. 14, 13-17.

28. Πρβλ. Ἰ. Παναγόπουλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Προφητῶν*, Ἀθήνα, Βακαλόπουλος, 1979, σσ. 158-162.

29. *Ὁμιλία ΑΕ' εἰς τὴν Α' Κορ.*, PG 61, 298, 300.

30. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, Α, 2, ἔκδ. Β. Pruche, Sources Chrétiennes 17bis, Paris, 1968, σσ. 252(12)-254(15).

31. Α' Κορ. 1, 9, 10, 16-17/Β' Πέτρ. 1, 4.

32. Πρβλ. π. Γ. Μεταλληνῶ, *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας*, Ἀθήνα, Ἀρμός, 1996², σσ. 85-86.

33. *Α' Ἀπολογία*, 67, 5, ΒΕΠΕΣ, 3(1955), σ. 198(16-20).

ρίου με τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος, ἢ λεξιπενία ποὺ ἐμφανίστηκε ὡς φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆς υἱοθετήσεως ξενόγλωσσων λέξεων καὶ συνθηματικῶν ἐκφράσεων, ἢ σχεδὸν ἀχρηστέυση θεμελιωδῶν γλωσσικῶν μορφῶν, ὅπως τοῦ ἀπαρεμφάτου, τῆς μετοχῆς, τῶν ἐπιρρημάτων (ὁ Νεοέλληνας δὲν διακρίνει, πλέον, μεταξὺ ἐπιρρήματος καὶ ἐπιθέτου), τῶν αὐξήσεων στὰ ρήματα (συχνὸ τὸ φαινόμενο μιᾶς προσταγῆς στὸ παρόν, ἢ ὁποῖα, ὅμως, λαμβάνει τὴ χρονικὴ καὶ συλλαβικὴ αὐξηση τοῦ παρελθόντος καί, τοιουτοτρόπως ὁ Νεοέλληνας προστάζει «στὸ παρελθόν»!), ὅλα αὐτὰ –καὶ ἄλλα πολλὰ– δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν ἐφησυχασμοὺς περὶ ὀλοκληρωμένης κατανοήσεως τῆς λειτουργικῆς γλώσσας τουλάχιστον ἀπὸ τὴ νεότερη γενιὰ (ἀναφερόμαστε, βεβαίως, σὲ ὀλοκληρωμένη κατανόηση, διότι ἡ μερικὴ κατανόηση οὐδέποτε πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ τὴν ποιμαίνουσα Ἐκκλησία).

Ἄς ἐξετάσουμε τὴν ἄποψη ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει ἀπόδοση στὴ νεοελληνικὴ τῶν λειτουργικῶν κειμένων³⁴, πρωτίστως τῶν εὐχῶν καὶ δευτερευόντως τῶν ὕμνων (τὸ δεύτερο σημεῖο εἶναι συνθετότερο καὶ θ' ἀκολουθήσει εἰδικὴ εἰσήγηση). Αἰσθανόμαστε, κατ' ἀρχάς, τὴν ἀνάγκη νὰ διατυπώσουμε δομύτατη ἀντίθεση γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου «μετάφραση» σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὰ λειτουργικὰ κείμενα. Εἶναι σοβαρὸ ὀλίσθημα νὰ ἀποκαλοῦμε ὡς «μετάφραση» τὸ οἰασδήποτε μορφῆς γλωσσικὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ στὴ νεοελληνικὴ γλώσσα, διότι ὁ ὅρος αὐτὸς σημαίνει τὴν ἀπόδοση μιᾶς λέξεως διὰ μιᾶς ἄλλης, ριζικῶς ἀντίθετης. Δὲν εἶναι μετάφραση ἢ ἀπόδοση τῆς λέξεως «οἶνος» μετὰ τὴ λέξη «κρασί», ἐφόσον καὶ οἱ δύο λέξεις ἀνήκουν στὴν ἴδια γλωσσικὴ παράδοση (διαφορετικῆς, βεβαίως, ἐποχῆς) καί, ἐπομένως, διέπονται ἀπὸ τὴν ἴδια γλωσσικὴ οὐσιοποιὸ αἰτία δημιουργίας τους. Ἀντιθέτως, μετάφραση εἶναι ἢ ἀπόδοση τοῦ ἀγγλικοῦ ὅρου

«wine» μετὰ τὸν ἑλληνικὸ ὄρο «κρασί», ἐφόσον πρόκειται περὶ διαφοροποιήσεως τῆς γλωσσικῆς οὐσίας.

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀνάγκη τῆς ὁποίας ἐπεξηγήσεως τῆς λειτουργικῆς γλώσσας, δὲν νομιμοποιοῦνται ν' ἀναφέρονται σὲ ἀνάγκη μεταφράσεως, ἀλλὰ σὲ ἀνάγκη «μεταγλωττίσεως», ἐφόσον ἡ μεταγλωττίσις εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ λόγου καὶ ὄχι ἢ ἀπόδοση μιᾶς λέξεως μετὰ μιᾶς ἄλλης. Ἄλλωστε, ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὸ πρόβλημα κατανοήσεως μιᾶς γλώσσας (ἐπομένως καὶ τῆς λειτουργικῆς) εἶναι μιὰ ἰδεαλιστικὴ –οὕτως εἰπεῖν– χρησιμοποίησίν της, δηλαδή μιὰ χρησιμοποίησίν της κατὰ τρόπο συνθηματικὸ χωρὶς οὐσιαστικὴ γνώση τῶν ὅρων, ἢ ὁποια ἀντικατάσταση τῶν λέξεων μετὰ ἄλλες λέξεις (μετάφραση) ὄχι μόνο δὲν θὰ διευθετοῦσε τὸ πρόβλημα τῆς κατανοήσεώς της, ἀλλὰ –ἀντιθέτως– θὰ τὸ διόγκωνε. Ἐὰν συμμεριζόμαστε –λιγότερο ἢ περισσότερο– τὴν ἀνάγκη ἐνισχύσεως τοῦ πιστοῦ λαοῦ μας στὴν οὐσιαστικὴ κατανόηση τῆς λειτουργικῆς γλώσσας, δὲν πρέπει νὰ προσανατολιζόμαστε πρὸς μία μετάφραση, ἀλλὰ πρὸς μία χειραγώγηση τοῦ λαοῦ στὸ νόημα τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ὕμνων³⁵.

Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παράθεση παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα καταδεικνύουν τὴν ἀλήθεια τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων. Διότι, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ φάσμα τῆς Θείας Λατρείας ἀπομονώναμε τὴν περίπτωσιν τῆς Θείας Λειτουργίας, θὰ ἀντιμετωπίζαμε πλῆθος περιπτώσεων ὅπου ἢ κατὰ λέξη ἀπόδοση τοῦ κειμένου στὴ νεοελληνικὴ ὄχι μόνο δὲν διευθετεῖ τὸ θέμα τῆς κατανοήσεως, ἀλλὰ –ἀντιθέτως– τὸ περιπλέκει. Ἡ ρίζα τῆς ἀδυναμίας κατανοήσεως δὲν εἶναι οἱ λέξεις αὐτὲς καθ' ἑαυτές, ἀλλὰ ἡ σύγχυση καὶ τὸ ἀκατάληπτο τοῦ νοήματός του³⁶. Στὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, οἱ ἔννοιες ἔχουν προτεραιότητα ἐναντι

34. Α. Βοσκοῦ, «Λειτουργικὴ μεταρρύθμισις», *Ἀποστολὸς Βαρνάβας*, ΛΑ' (1970), σ.245/Ε.Θεοδώρου, *Μαθήματα Λειτουργικῆς*, τ.Α', Ἀθήναι, 1975, σ. 358/«Ἀνακρινῶν τοῦ Παγκρητίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου» (Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης 16-19.8.1979), *Ἀπόστολος Τίτος*, τεύχος Α', Ἰαν.-Μάρτ.1980, σ. 49.

35. Βλ. περισσότερα ἐν π. Ν. Λουδοβίκου, «Περὶ τὴν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν μας κειμένων καὶ τὰ προβλήματά της», *Σύναξις* 72 (1999), σ.7.

36. Πρβλ. π. Β. Θεοδοῦ, «Ὁ λόγος ὡς προσωπεῖο: περὶ τῆς ἀμυντικῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας», *Σύναξις* 66 (1998), σ.38.

τῶν συλλαβῶν, ὅπως τονίζει ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὑπενθυμίζοντας τοὺς λόγους τόσο Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (*οὐ γὰρ ἐν ῥήμασιν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡ εὐσέβεια*), ὅσο καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (*εἶωθε περὶ τὰς λέξεις ἀδιαφορεῖν, εἰδότες ὅτι οὐδὲν ἀδικοῦσιν αἱ λέξεις, ὅταν ἄλλως ἔχῃ τὰ πράγματα*)³⁷.

Μὲ πλειάδα ἐπιχειρημάτων ἐκδηλώνεται καὶ ἡ ἄποψη, ἡ ὁποία θεωρεῖ βεβήλωση τῆς λατρείας τὴν ὅποια προσπάθεια μεταγλωττίσεως³⁸. Τὸ πλεον βαρυσήμαντο ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ διὰ μιᾶς μεταγλωττίσεως ἐπαπειλούμενη ἀποϊεροποίηση τῆς λειτουργικῆς γλώσσας διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος στὴν κατανόηση τοῦ λειτουργικοῦ λόγου. Εἶναι, ὅπως οὐδέποτε, μιὰ εὐαίσθητη παράμετρος τὸ γεγονὸς ὅτι, ὡς ἀτομικὴ ἀλήθεια τὸ ἱερὸ ὑποχρεώνεται σὲ ἀντικατάσταση τῆς ζωντανῆς πίστεως διὰ τῆς λογικῆς τῶν ιδεῶν. Οἱ ιδέες κυριαρχοῦν ὅταν ἡ ἀλήθεια κατανοεῖται μόνο γνωστικά. Ἡ βαθεῖα καὶ οὐσιαστικὴ, ὅμως, κατανόηση τῆς ἀλήθειας ἀπαιτεῖ πραγματικὴ σχέση καὶ κοινωνία μὲ αὐτήν³⁹, ὅπως πρωτίστως ἀπαιτεῖ τὴν πραγμάτωση τοῦ αἰτήματος, τὸ ὁποῖο ἐκφράζει ἡ *Εὐχὴ τοῦ Εὐαγγελίου* κατὰ τὴ Θεία Λειτουργία: νὰ μᾶς παράσχει ὁ Κύριος τὸ *τῆς θεογνωσίας ἀκήρατον φῶς*.

Δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτεῖται ἀνάπτυξη ἰδιαίτερης ἐπιχειρηματολογίας περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀποψέων αὐτῶν. Ἡ ἀλήθεια ἐντὸς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἀντικείμενο οὔτε συζητήσιμο οὔτε ἀσαφές. Οἱ διατυπώνοντες τὶς θέσεις αὐτὲς διακονοῦν τὴν ἀλήθεια, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπενθυμίζουν στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τὰ αὐτονόητα. Ἀρκεῖ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀλήθειας νὰ μὴν ἐκληφθεῖ ὡς ὑπαγορεύουσα μιὰ στατικότητα καὶ «ἀκινήσι» στὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνο ὡς θεματοφύλακος, ἀλλὰ καὶ ὡς διδασκά-

λου τοῦ περιεχομένου τῆς Θείας Λατρείας.

Εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ συμφωνήσουμε ὅλοι οἱ ἔχοντες κάποια πνευματικὴ εὐθύνη γιὰ τοὺς ἀδελφούς μας, ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοὺς κρίνουμε μὲ τὰ δικά μας κριτήρια στὸ θέμα κατανόησης τῆς λειτουργικῆς γλώσσας. Ἐμεῖς εἴχαμε τὴν εὐλογία ἐντροφίσεως στὴν κλασικὴ παιδεία καὶ γλώσσα καθὼς καὶ θεολογικῆς ἐμβαθύνσεως στὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας καί, μάλιστα, τῆς Θείας Λατρείας. Δὲν ἔχουν, ὅμως, ὅλοι οἱ ἀδελφοί μας τὶς ἴδιες προϋποθέσεις καὶ ζητοῦν ἀπὸ ἐμᾶς νὰ συγκαταβούμε στὴν πνευματικὴ τους ἀνάγκη. Εἶναι, ἐπίσης, ἐπιβεβλημένο νὰ συμφωνήσουμε ὅτι ἡ ἀνταπόκρισή μας πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἀνάγκη τῶν ἀδελφῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι οὔτε ἡ ἀλλοίωση τῆς λειτουργικῆς μας γλώσσας καὶ τῶν σωτηριωδῶν νοημάτων της, οὔτε ἕνας κακῶς ἐννοούμενος λειτουργικὸς ἐκσυγχρονισμός, στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου θὰ ἀναπέμπαμε εὐχὲς καὶ ὕμνους σὲ νεοελληνικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, συσσωρεύοντες καὶ ὄχι ἐπιλύοντες προβλήματα. Εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ συμφωνήσουμε ὅτι ἡ κατανόηση τῆς λειτουργικῆς γλώσσας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ μορφή, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐξοικείωση μὲ τὰ νοήματα τοῦ λειτουργικοῦ λόγου. Εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ συμφωνήσουμε ὅτι ἔχουμε βαρύντατη εὐθύνη ἐνὸς κατηχητικοῦ ἔργου μνήσεως τῶν ἀδελφῶν μας στὴ Θεία Λατρεία, ἐνὸς ἔργου ἀντιστοίχου μὲ τὶς Μυσταγωγικὲς Κατηχήσεις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνες. Εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ συμφωνήσουμε ὅτι καὶ ἐκδόσεις μὲ ἐπεξήγηση τῶν Μυστηρίων καὶ τῶν Ἀκολουθιῶν πρέπει νὰ παράγουμε, καὶ προετοιμασία τῶν πιστῶν πρὶν ἀπὸ τὴν τέλεση Μυστηρίων καὶ Ἀκολουθιῶν πρέπει νὰ ὁργανώσουμε, καὶ στὸ Λειτουργικὸ κήρυγμα πρέπει νὰ ἐπιδιοθοῦμε, καὶ ἐνοριακὲς εὐκαιρίες γιὰ ἐπεξήγηση καὶ ἐμβάθυνση στὴ λατρεία πρέπει νὰ παράσχουμε. Ὅσα περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω μποροῦμε μὲ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ νὰ προσφέρουμε, θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτα μὲ ἰδιαίτερο ἐνθουσιασμό ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς μας.

Κι ἂν, ἀκόμα, θελήσουμε νὰ παράσχουμε κάποιο ἐρμηνευτικὸ βοήθημα περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ νὰ προτρέψουμε τοὺς πιστοὺς νὰ

37. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Πρὸς νομοφύλακα Συμεών*, 1, ΕΠΕ 63 (1983), σ. 224 (1-2/15-19).

38. Ἡ καλύτερη σύνοψη τῶν σχετικῶν ἐπιχειρημάτων γίνεται ἀπὸ τὸν Στ. Ράμφο, «Τέχνη ἀχειροποίητη, λόγος ἀμετάφραστος», *Σύναξη* 30 (1986), σσ. 33-39.

39. Πρβλ. Στ. Παπαδόπουλου, *Θεολογία καὶ γλώσσα*, Κατερίνη, 1988, σ. 34.

συμπροσευχηθοῦν ὑποβοηθούμενοι ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴ ὑποστήριξη τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως, νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι μόνον γιὰ ὀλίγο χρονικὸ διάστημα θὰ ἔχουν ἀνάγκη οἱ ἀδελφοί μας ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο βοήθημα. Θὰ τοὺς ἔχομε, τότε, παρὰσχέι τὴ δυνατότητα τῆς «μυσταγωγίας», ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Θὰ τοὺς ἔχομε, δηλαδή, βοηθήσει νὰ εἰσέλθουν στὴν πνευματικὴ ἐμπειρία τῶν ἀγίων, τὴν ὁποία ἐκφράζει ἡ γλῶσσα τῆς Θείας Λατρείας. Θὰ ἔχομε, τέλος, προσφέρει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ ὡς ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τὴν ἀρωγὴ πρὸς τὸ Ἔθνος μας, στοὺς καιροὺς αὐτῆς τῆς μεγάλης λαίλαπας ἀλλοτριώσεως τῆς γλωσσικῆς μας παραδόσεως.

Ὁ ἀείμνηστος ἀρχιμανδρίτης Ἰουστίνος Πόποβιτς, τὸν ὁποῖο ὁ Κύριος ἐχάρισε ὡς σύγχρονο Πατέρα στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, εἶχε ἀγωνίᾳ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς Θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο Σερβικὸ Λαό, γι' αὐτὸ καὶ προέβη σὲ μεταγλώττιση τοῦ παλαιοσλαβικοῦ κειμένου. Εἶχε, ὅμως, συνείδηση τῆς βαθύτερης σημασίας τῆς λειτουργικῆς γλώσσας. Ἄς διατηρήσουμε καὶ στὶς δικές μας συνειδήσεις τὶς σκέψεις του, ὡς ἀπόψεις ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἐβίωνε τὴ Χάρη τῆς Ὁρθοδοξίας: «Ὅπως ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ

σύνολό της ὑπερβαίνει πάντοτε τὰ ὅρια τῆς κάθε ἐπιμέρους ἐποχῆς, ἐνώνοντάς τα καὶ συνθέτοντάς τα ὀργανικά, ἔτσι καὶ ἡ προσευχητικὴ τῆς γλώσσα. Τότε μόνον εἶναι ἀληθινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅταν ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς συνέχειας καὶ τοῦ πλούτου τῆς ὀρθοδοξοποιημένης λαϊκῆς ψυχῆς καὶ λαϊκῆς γλώσσας... Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μέτρο καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Ποτὲ τὸ ἀντίθετο. Αὐτὴ ποτὲ δὲν διασπᾶ καὶ δὲν φτωχαίνει ἓνα λαό... Ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα εἶναι πάντοτε εὐαγγελικὴ, ψαλμικὴ, προσευχητικὴ γλῶσσα μὲ τὴν ἐμπνευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Εἶναι γλῶσσα τῆς θεοακολουθίας καὶ τῆς θεοδοξολογίας, στὴν ὁποία ἀφιερώνεται καὶ διὰ τῆς ὁποίας καθιερώνεται –δηλαδή ἱεροποιεῖται, καθίσταται ἱερὴ– ἡ γλῶσσα ἐνὸς λαοῦ. Ἔτσι καὶ ἡ ζῶσα γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἀγιάζεται μὲ τὶς ἱερὲς ἀκολουθίες, μὲ τὴ λειτουργικὴ χρῆση. Διότι κατὰ τὸν Ἀπόστολο «πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. Ἀγιάζεται δὲ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως» (Α' Τιμ., δ' 4-5)»⁴⁰.

40. Ἀρχιμ. Ἰ. Πόποβιτς, «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Θείας Λειτουργίας», *Σύναξη* 66 (1998), σσ. 5-6.

